

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ №9.

**З навчальної дисципліни «Історія держави і права України»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

**за темою «Держава і право України Новітнього часу.
Право України у міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.).»**

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.2022 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2022 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 23.09.2022 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 25.08.2022 № 8).

Розробники:

1. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент, **Холод Ю.А.**
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Л.О.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**
2. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**

План лекції

- 1. Формування системи права Української Соціалістичної Радянської Республіки, Радянського Союзу (1921 – 1929 рр.).**
- 2. Основні риси конституційного (державного) права УСРР (1921-1929 рр.).**
- 3. Основні риси цивільного, земельного, трудового, кримінального процесуального та інших галузей права УСРР (1921 – 1929 рр.).**
- 4. Основні риси конституційного права УРСР.**
- 5. Основні зміни в цивільному, кримінальному, адміністративному, процесуальному, пенітенціарному та інших галузях права УРСР(30- ті рр.. XX ст.**
- 6. Державно-правовий режим на західноукраїнських землях у складі іноземних держав.**

(1929 – 1939)

Рекомендована література.

Основна:

1. Історія держави і права України. Підручник. – У 2-х т. – Том 1. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 656 с.
http://pravnyk.info/spb_idpu.htm; http://adhdportal.com/book_3121.html;
Том 2. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 580 с.
http://pravnyk.info/spb_idpu.htm
2. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст.. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 472 с.; Том 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 728 с.
3. Навчально-методичні матеріали з історії держави і права України. – ХНУВС. – 2021.(Електронний ресурс).

Додаткова:

4. Василенко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 104 с.
5. Скуратович І.М. Адміністративно-територіальний устрій України в 1920-1930-х рр.. і його вплив на організацію державного управління: історико-правове дослідження: Монографія. – Харків: Видавець СПДФО Вапнярчук Н.І., 2004. – 192 с.
6. Стрельникова І.Ю. Організаційно-правові засади функціонування зовнішньополітичного відомства в УСРР (1917-1929 рр.). – Харків :Право,2012. – 200 с.
7. Усенко И.Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР. – К.: Наукова думка.1989. – 119 с.

8. Усенко І.Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність. – Харків: Ун-т вн. справ, 1995. -74 с.
9. Чехович В.А. Проблеми національно-державного будівництва України в роки непу. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1995. 56 с.
10. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: «Укр. енцикл.», Т. 1 – 6: 1998 – 2004.;[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/legal/;http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>
11. **Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом** : моногр. / [за наук. ред. Володимира Василенка, Мирослави Антонович]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2014. – 364 с.
12. **Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941)**. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. – 220 с.

Текст лекції

1. Формування системи права Української Соціалістичної Радянської Республіки, Радянського Союзу (1921 – 1929 рр.).

Перехід до нової економічної політики, яка допускала товарно- грошові відносини і вільну торгівлю, спричинив потребу в правовому регулюванні нових суспільних відносин. Правовий нігілізм перших післяреволюційних років змінився бурхливим розвитком законодавства. Інтенсивно розвивалися правові норми, що регулювали договірні, трудові, земельні відносини, кооперативну та приватногосподарську діяльність. Водночас у новостворюваному радянському законодавстві виявилось чимало суттєвих суперечностей і прогалин. Раднарком УСРР у своїй постанові від 10 травня 1921 р. доручив Наркомюстові вжити заходів щодо систематизації діючих правових актів. Кодифікація мала наблизити радянське законодавство до європейської системи права.

У нечувано стислі терміни протягом 1921-1927 рр. було створено кодекси й інші рівнозначні їм законодавчі акти з основних галузей радянського права. Кодифікація в Україні базувалася на принципі єдності радянського законодавства. Основним її методом була рецепція законодавства РСФРР, а дещо пізніше – і законодавства союзного. Прийняття у 1924 р. Конституції СРСР, Основ судоустрою Союзу РСР і союзних республік, Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік призвели до ще більшої централізації влади, управління й правового регулювання. Постановою РНК УСРР від 15 липня 1924 р. було створено Комісію з розгляду законодавчих проєктів, на яку покладалося завдання щодо попереднього розгляду й відповідності з чинним законодавством СРСР і УСРР усіх законодавчих актів.

Цивільний кодекс (1922 р.) був прийнятий на основі аналогічного Кодексу РСФРР. Кодекс складався з чотирьох частин і містив 435 статей. Він мав урегульовувати майнові взаємини між громадянами, між ними й державними організаціями та цими організаціями поміж собою. Проте забезпечувався пріоритет загальнодержавних інтересів. Так, ст. 1 передбачала захист цивільних прав – за винятком того, "коли вони здійснюються всупереч їхньому соціально-господарському призначенню", а ст. 30 визнавала недійсною будь-яку угоду, "спрямовану на явну шкоду державі".

Перший розділ "Загальна частина" містив основні засади кодексу, а також положення про суб'єкти й об'єкти цивільного права, угоди, позовну давність. Цивільна правоздатність надавалась усім громадянам, не обмеженим судом у правах (ст. 4).

У другому розділі "Речове право" містилися норми, які врегульовували право власності, право забудови, право застави майна. Кодекс розрізняв три види власності: державну, кооперативну та приватну (ст. 52). Затверджувалося виключне право держави на землю, її надра, води, націоналізовані підприємства, будівлі, залізниці, зброю, військове

спорядження, телеграфне майно. Об'єкти державної власності повністю виключалися з цивільного обороту (ст.ст. 20-23). Зазначалося, що предметом приватної власності можуть бути ненаціоналізовані будівлі, підприємства торгівлі, промисловості з обмеженою відповідними законами кількістю осіб, знаряддя та засоби виробництва, гроші, цінні папери та інші цінності, в тому числі золота і срібна монета й іноземна валюта; предмети хатнього і власного вжитку, товари, які продавати законом не заборонено, та будь-яке майно, не вилучене з приватного обороту (ст. 54).

Розділ "Зобов'язальне право" містив норми про зобов'язання з договорів та інших, зазначених у законі, підстав, у тому числі - через безпідставне збагачення й завдання шкоди іншій особі.

Розділ "Спадкове право" допускав спадкування згідно із законом і заповітом у межах загальної вартості спадщини не більш як 10 тис. золотих карбованців, за винятком боргів спадкодавця. Якщо ж вартість спадкового майна була більшою, то поділ або ліквідація надлишкової частки спадщини здійснювалися на користь держави.

Земельний кодекс 1922 р. складався з основних засад і чотирьох частин: I. Про трудове землекористування; II. Про міські землі; III. Про державне земельне майно; IV. Про переселення. Базуючись на аналогічному кодексі РСФРР, він містив і ряд відмінностей, пов'язаних з існуванням в Україні комнезамів, умовами класової боротьби на селі, специфікою місцевого землевпорядного процесу. Кодекс проголошував скасування "назавжди" приватної власності на землю, надра, води, на ліси й перехід їх у власність робітничо-селянської держави. Купівля, продаж, заповіт, дарування, застава землі заборонялися, а особи, винні у порушенні цієї заборони, "окрім покарання кримінальним порядком" позбавлялися землі.

Право користування землями сільськогосподарського призначення надавалося: а) трудовим хліборобам та їх об'єднанням; б) міським селищам; в) державним установам і підприємствам. Перевага надавалася колективним формам землекористування: земельним громадам, сільськогосподарським комунам, артілям, добровільним об'єднанням дворів.

Оскільки основною виробничою одиницею в сільському господарстві на той час було селянське дворище, Кодекс визначив його правове становище і ввів правовий інститут трудової оренди землі. Допускалося використання найманої праці, але у випадках, коли хліборобське господарство не могло самотужки своєчасно виконати певного обсягу роботи і за умови дотримання законодавства про охорону праці та участі у праці всіх працездатних членів господарства нарівні з найманими працівниками.

Розвиткові сільського господарства й тваринництва сприяв Ветеринарний кодекс 1925 р. Він визначав завдання державної ветеринарії, порядок запобігання та припинення хвороб домашньої худоби й птиці, ветеринарно-санітарного нагляду, організацію системи ветеринарних органів.

Кодекс законів про працю 1922 р. був створений відповідно до Кодексу законів про працю РСФРР. Він складався з 17 розділів, у яких детально

регулювалися трудові відносини, організація праці, її оплата й охорона в умовах нової економічної політики.

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР 1926р. Кодекс УСРР визнавав тільки державну реєстрацію шлюбу. Не спричиняло правових наслідків також і "вчинення релігійного обряду" укладення шлюбу. Передбачаючи можливість визнання шлюбу недійсним, кодекс захищав майнові та аліментні права осіб, які перебували у фактичних шлюбних стосунках.

Кримінальний кодекс 1922 р. був розроблений на основі Кримінального кодексу РСФРР. КК УСРР 1922 р. складався з двох частин - Загальної (5 глав) і Особливої (8 глав), що містили 227 статей. У Загальній частині встановлювалося завдання Кримінального кодексу: правовий захист держави від злочинів і від суспільно небезпечних елементів шляхом застосування до винуватих покарання або інших заходів соціального захисту (ст. 5).

Метою покарання та інших "заходів соціального захисту" було: а) загальне попередження нових порушень як з боку порушника, так і з боку нестійких елементів суспільства; б) пристосування порушника до умов співжиття шляхом виправно-трудового впливу; в) позбавлення злочинця можливості вчинення подальших злочинів (ст. 8). Призначення покарання здійснювалося судовими органами на основі соціалістичної правосвідомості, "Керівних начал" і статей кодексу. Зазначалося, що кримінальна відповідальність особи настає лише за наявності вини, котра мала дві форми - умисел і необережність. Проте припускалась можливість визнання злочином певного діяння, не передбаченого кримінальним законом, чим, власне, закріплювався інститут аналогії.

2. Основні риси конституційного (державного) права УСРР (1921-1929 рр.).

Створення СРСР істотно вплинуло на державно-правовий статус України. "Союз рівноправних республік", не змінюючи своєї федеративної форми, дуже скоро перетворився на жорстко централізовану державу. Сталін і його оточення зробили все для обмеження, а потім - фактичної ліквідації державного суверенітету союзних республік.

Верховним органом влади в УСРР і надалі залишався Всеукраїнський з'їзд Рад. Після утворення СРСР він мав керуватися постановами Всесоюзних з'їздів Рад, рішеннями монополю правлячої Комуністичної партії. Виключною компетенцією з'їзду було затвердження, зміна й доповнення Конституції УСРР. Так, XI Всеукраїнський з'їзд Рад (травень 1929 р.) затвердив нову Конституцію УСРР, підґрунтям якої стала союзна Конституція. Рішеннями з'їзду змінювалися кордони УСРР, встановлювалися кордони й остаточно затверджувалася Конституція Молдавської АСРР (утвореної у складі УСРР 12 жовтня 1924 р.). Всеукраїнський з'їзд Рад обирав ВУЦВК, а з 1926 р. також представників від України до Ради національностей СРСР.

Спочатку відповідно до Конституції 1919 р. з'їзди збиралися щорічно, а починаючи з 1926 р. - один раз на два роки. Надзвичайні з'їзди Рад мали скликатися як ВУЦВК, так і на вимогу місцевих Рад, що представляли третину населення України. Згідно з Конституцією 1929 р. делегати Всеукраїнського з'їзду Рад обиралися Всемолдавським і обласними з'їздами Рад: по одному делегату від 10 тис. виборців міста і від 50 тис. виборців села. Якщо раніше серед делегатів був хоча б мізерний відсоток представників некомуністичних партій, то, починаючи з VII Всеукраїнського з'їзду Рад (грудень 1922 р.), делегатами обираються лише комуністи (майже 90 %) і безпартійні. Отже, за складом Всеукраїнський з'їзд Рад був органом диктатури пролетаріату, яка зводилась до диктатури правлячої партії. Призначення з'їзду зводилося до суто декоративної функції надання державно-правової форми рішенням партійно-бюрократичної верхівки.

Між Всеукраїнськими з'їздами Рад верховним законодавчим, розпорядчим і виконавчим органом України був Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет (ВУЦВК). Сесії ВУЦВК збиралися спочатку раз на два місяці, пізніше (згідно з Положенням про ВУЦВК від 12 жовтня 1924 р. та за Конституцією 1929 р.) – тричі на рік. Надзвичайні (позачергові) сесії скликалися Президією ВУЦВК як з власної ініціативи, так і за поданням Ради Народних Комісарів або на вимогу третини членів ВУЦВК.

Згідно з Конституцією 1929 р. ВУЦВК керував усіма галузями державного, господарського й культурного будівництва; затверджував бюджет УСРР; встановлював план розвитку народного господарства республіки відповідно до загальносоюзного плану; розглядав питання про часткові зміни Конституції УСРР, затверджував проекти кодексів, усіх законодавчих актів тощо.

Між сесіями ВУЦВК вищим законодавчим, виконавчим та розпорядчим органом була Президія ВУЦВК. Повноваження її: припинення й скасування постанов РНК і окремих народних комісаріатів УСРР, а також місцевих виконкомів; видання декретів, постанов та розпоряджень; розгляд і затвердження декретів та постанов РНК УСРР. Усі законодавчі акти й постанови Президії адміністративного, політичного, економічного та культурного значення, проекти кодексів підлягали обов'язковому затвердженню ВУЦВК.

Розпорядчим і виконавчим органом ВУЦВК, який здійснював загальне управління республікою, була Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР. Організаційно-правові засади діяльності РНК УСРР визначалися в Положенні про Раднарком УСРР від 12 жовтня 1924 р. Конституція УСРР 1929 р. наділила РНК правом видавати законодавчі акти й постанови, обов'язкові до виконання на всій території УСРР. До складу РНК входили Голова РНК, його заступники, народні комісари, уповноважені загальносоюзних комісаріатів та інші особи за визначенням ВУЦВК.

Місцевими органами влади відповідно до Конституцій 1919 і 1929 р. були з'їзди Рад та їх виконавчі комітети. Управління галузями місцевого

господарства і соціально-культурного життя здійснювали відповідні відділи виконкомів. Місцеві радянські органи створювались відповідно до адміністративно-територіального поділу України, який у період 20-30 років зазнав неодноразових змін. Вищим органом державної влади, єдиним законодавчим органом республіки (замість чотирьох законодавчих органів за Конституцією 1929 р. – Всеукраїнського з'їзду Рад, ВУЦВК, Президії ВУЦВК, РНК) стала Верховна Рада УРСР. Вона обиралася громадянами України у виборчих округах на 4 роки за нормою: один депутат від 100000 населення. Вона приймала Конституцію УРСР, видавала закони, встановлювала адміністративно-територіальний поділ республіки, затверджувала народногосподарський план, державний бюджет, керувала галузями народного господарства, відповідно до законодавства СРСР встановлювала місцеві податки, збори й неподаткові доходи, організовувала діяльність судових органів, здійснювала охорону державного порядку і прав громадян тощо. Сесії Верховної Ради відбувалися двічі на рік, позачергові - скликались Президією Верховної Ради за необхідністю або на вимогу однієї третини депутатів.

Президія Верховної Ради УРСР діяла як постійний колегіальний орган в період між сесіями Верховної Ради. До неї входили Голова Президії Верховної Ради, два заступники, секретар і 15 членів. Конституція уповноважувала Президію тлумачити закони республіки і видавати укази, проводити референдуми, скасовувати постанови й розпорядження уряду і обласних рад в разі їх невідповідності законам, звільнювати з посад і призначати народних комісарів УРСР, вносячи затим їх на затвердження Верховної Ради, надавати громадянство УРСР, присвоювати почесні звання республіки, здійснювати помилювання. Верховна Рада утворювала Раду Народних Комісарів - найвищий виконавчий і розпорядчий орган республіки. Проте уряд УРСР був підконтрольний і підзвітний загальносоюзному центрові. Рада Народних Комісарів УРСР видавала постанови й розпорядження на основі й на виконання законів СРСР і УРСР, постанов і розпоряджень РНК СРСР. До складу Раднаркому, крім керівників республіканських державних органів, входили уповноважені загальносоюзних народних комісаріатів та комітету заготівель СРСР. Уряд керував народними комісаріатами та підпорядкованими йому установами, опікувався реалізацією народногосподарського плану, державного і місцевого бюджету, вживав заходів по забезпеченню громадського ладу, оборони інтересів держави та охороні прав громадян, керував роботою виконкомів обласних рад, за необхідності утворював спеціальні комітети й головні управління при Раднаркомі у справах господарського та культурного будівництва.

3. Основні риси цивільного, земельного, трудового, кримінального процесуального та інших галузей права УСРР (1921 – 1929 рр.).

Найважливішим засобом подальшого приведення законодавства у відповідність з вимогами життя, що їх висувала нова економічна політика,

була кодифікація права. Було створено ряд кодексів та інших комплексних законодавчих актів України: Цивільний кодекс (1922 р.), Земельний кодекс (1922 р.), Кодекс законів про працю (1922 р.), Кодекс законів про народну освіту (1922 р.), Кримінальний кодекс (1922 р.), Кримінально-процесуальний кодекс (1922 р.), Закон про ліси (1923 р.), Цивільно-процесуальний кодекс (1924 р.). Тимчасові будівельні правила (1924 р.), Ветеринарний кодекс (1925 р.). Виправно-трудоий кодекс (1925 р.), Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану (1926 р.), Адміністративний кодекс (1927 р.).

Після утворення СРСР на території України почали діяти загальносоюзні законодавчі акти. Органи влади і управління Союзу РСР повинні були приймати правові акти в межах, передбачених ст. 1 Конституції СРСР 1924 р. На практиці союзні органи, здійснюючи правотворчу діяльність, почали поступово виходити за межі прав, наданих їм союзною Конституцією. Тим самим вони звужували компетенцію республіканських органів. Цивільне право. Закріплювало зосередження основних знарядь і засобів виробництва в руках радянської держави.

Піклуючись про організацію державного сектора господарства, державні органи України водночас, виходячи з принципів непу, дозволили діяльність приватних та кооперативних підприємств. У галузі майнових прав громадянам надавалося: а) право власності на денаціоналізовані будівлі в міських і сільських місцевостях, з правом їх відчуження і з передачею покупцеві права оренди на земельні ділянки під будівлі; б) право забудови як у міських, так і в сільських місцевостях на основі договорів з місцевими органами влади на термін не більше 49 років; в) право власності на рухоме майно (на промислові і торговельні підприємства, знаряддя, засоби виробництва і товари, на грошові капітали, предмети домашнього господарства і особистого вжитку); г) право застави зазначеного майна; д) авторське і винахідницьке право, а також право на товарні знаки; е) право спадкування за заповітом і за законом при умові, що вартість спадщини не перевищує 10 тис. золотих крб.

Постанова визнавала за громадянами право укладання будь-яких не заборонених законом договорів (купівлі-продажу, обміну, позики, підяду, поручництва, майнового найму, страхування, різних видів товариств). Зазначалося, що постанова не мала зворотної сили, тобто вона не відновлювала права дореволюційної власності, не скасовувала вчиненої в попередній період експропріації приватної власності і не давала підстав колишнім власникам вимагати повернення їхнього майна, Правове регулювання всієї сукупності майнових відносин між громадянами, а також між ними і державними організаціями та цими організаціями поміж собою за умов нової економічної політики було здійснено Цивільним кодексом УСРР 1922 р.

У Цивільному кодексі перш за все зазначалося, що "цивільні права захищаються законом, за винятком того, коли вони здійснюються всупереч із їхнім соціально-господарським призначенням". Демократичний характер

мала ст. 4 ЦК, котра характеризувала цивільну правоздатність (тобто здатність мати цивільні права і обов'язки), що надавалася всім, не обмеженим судом у правах, громадянам. Стать, раса, національність, віросповідання, походження не впливали на обсяг цивільної правоздатності. Кожному громадянину республіки надавалися права вільного пересування, обрання незаборонених законом занять і професій, придбання та відчуження в рамках закону майна, укладання угод і створення промислових і торговельних підприємств при дотриманні норм, що стосувалися відання цих підприємств.

У той же час Цивільний кодекс декларував класовий підхід у регулюванні майнових відносин. Так, він забезпечував робітникам і службовцям право автоматичного поновлення договору житлового найму і встановлював для них тверді ставки квартирної плати. Коли йшлося про відшкодування збитків, ЦК зобов'язував судові органи враховувати майновий стан потерпілого й відповідача. Згідно зі ст. 123 ЦК майновий стан боржника мав бути врахований при визначенні порядку стягнення за невиконання договору.

Належну увагу Цивільний кодекс приділяв праву власності. Розрізнялась власність: а) державна (націоналізована та муніципалізована), б) кооперативна, в) приватна. Перевага надавалася державній власності. Так, земля, надра, ліси, води, залізниці загального користування проголошувалися виключно власністю держави. Об'єкти державної власності, перелік котрих наводився в ст. 22 ЦК, повністю вилучалися з цивільного обігу. Державні підприємства і установи мали право стягнути незаконно відчужене майно, що їм належало, не лише від несумлінного, а й від сумлінного набувача. Колективістська точка зору декларувалася в багатьох статтях ЦК.

Цивільний кодекс надавав кооперативним організаціям право мати у власності підприємства незалежно від числа зайнятих на них робітників. Поряд з державною і кооперативною власністю ЦК УСРР допускав приватну власність. Приватна власність допускалася Кодексом лише в чтко визначених межах за неодмінної умови дотримання приватним власником законів України. Дозволивши різні форми власності, ЦК УСРР забезпечував певну свободу договору. В останньому розділі ЦК УСРР містилися норми спадкового права, допускалося спадкування за законом і за заповітом. У ст. 417 зазначалося: "Якщо загальна вартість спадкового майна перевищує десять тисяч карбованців, то між державою в особі народного комісаріату фінансів та його органів і приватними особами, які залучаються до спадкоємства за законом або за заповітом, проводиться поділ або ліквідація спадкового майна в частині, що перевищує вартість спадкоємства, на користь заінтересованих органів держави". ЦК вказував і ще на деякі обмеження спадкового права. Так, було обмежено коло осіб, котрі могли спадкувати за законом. Цивільне право України відіграло значну роль у створенні належних умов для здійснення нової економічної політики, регулюючи перш за все взаємовідносини між державною і приватною власністю.

Сімейне право. У першій половині 20-х років шлюбно-сімейні відносини в Україні регулювало сімейне законодавство, прийняте ще в 1918-1919 рр. 31

травня 1926 р. сесія ВУЦВК прийняла Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану. Кодекс мав такі розділи: "Родина", "Про опікунство", "Подружжя", "Права громадян змінювати свої прізвища та ім'я", "Визнання особи безвісно відсутньою або померлою". За Кодексом визнавалась обов'язковість державної реєстрації шлюбу: "подружжя реєструється в органах ЗАГСу. Тільки реєстрація подружжя в органах ЗАГСу є єдиним, до спростування судом, доказом наявності подружжя". Згідно із ст. 106 "вчинення релігійного обряду (шлюбу) не має будь-якого правового значення та не може правити за доказ подружжя". Розлучення також, як і реєстрація шлюбу, було віднесено до відання органів ЗАГСу.

Кодекс регулював питання майнових відносин подружжя. Так, він вважав роздільною власністю лише майно, яке було придбане до шлюбу, а майно, яке придбане подружжям під час спільного життя, вважалось таким, що належало їм обом на основі спільної власності. Спільне майно у випадку розлучення ділилося на рівні частки. Кодекс визначав порядок одержання аліментів. Таке право виникало у одного з подружжя у випадку непрацездатності, яка виникла до шлюбу, під час шлюбу або не пізніше одного року після розлучення. Кодекс регулював широке коло питань, пов'язаних з правовідносинами між батьками і дітьми. Вони не залежали від того, зареєстрований шлюб батьками чи ні. Кодекс також встановлював право усиновлення (удочеріння). Значна кількість статей Кодексу була присвячена питанням опіки і піклування. Земельне право. ЗК УСРР перш за все зазначив, що "право приватної власності на землю, надра, води та ліси в межах УСРР скасоване назавжди", а всі землі в межах УСРР, "в чийому б віданні вони не були, - становлять власність Робітничо-Селянської Держави". Тим самим ЗК встановлював, що будь-яке право землекористування можливе було тільки в результаті надання його державою і за умов, визначених державою.

Порушення права державної власності на землю (купівля, продаж, заповіт, дарування, застава землі) заборонялись, а особи, винні в цьому, притягалися до кримінальної відповідальності, а також позбавлялися землі, якою користувалися. ЗК встановлював, що право на користування землею для ведення сільського господарства мають всі громадяни УСРР (незалежно від статі, віросповідання, національності). Право на землю, надану лише в користування, вважалось безстроковим і могло бути припинене лише на підставі, визначеній законом. Наприклад, трудового землекористувача можна було позбавити землі в тому разі, якщо двір перестав займатись сільським господарством, у випадку необхідності вилучити землю для державних чи громадських потреб. Тоді землекористувачеві відводилась земля в іншому місці і відшкодовувались заподіяні вилученням збитки.

Право на користування землею могло бути здійснене землекористувачем лише в складі земельної громади. У зв'язку з цим Кодекс докладно визначав склад земельної громади, її права та обов'язки, органи управління. Кодекс давав детальну правову регламентацію інституту селянського двору -

основної виробничої одиниці в сільському господарстві. Стаття 66 визначала двір як родинно-трудове об'єднання осіб, що спільно вели сільське господарство. Кодекс встановлював умови і підстави поділу двору. Забезпечуючи стійкість трудового землекористування, ЗК уводив такі інститути, як трудова оренда землі і допоміжна наймана праця в трудових землеробських господарствах. Тимчасова передача права користування землею сприяла запобіганню від розорення трудових одноосібних господарств внаслідок стихійного лиха та інших причин. Наймана праця допускалася за умови дотримання законів про охорону і нормування праці. Кодекс містив досить важливе право земельної громади самій обирати форми землекористування, наприклад общинну, індивідуальну, колективну. Земельний кодекс УСРР надалі зазнавав змін.

У другій половині 20-х років, в умовах розширення компетенції союзних державних органів, а Україні поширювали свою дію загальносоюзні акти в галузі земельного права, де червоною ниткою проходить ідея розширення колективізації і обмеження прав найзаможнішого прошарку селянства ("куркулів"). Важливим законодавчим актом, що дорівнював кодексові, був Закон про ліси УСРР (3 листопада 1923 р.). Він був тісно пов'язаний із Земельним кодексом, оскільки розвивав і конкретизував правила використання лісів як всенародного добра. Трудове право. Одним з перших нормативних актів, що відповідав умовам непу, стала постанова Раднаркому УСРР від 19 квітня 1921 р. "Про полегшений перехід робітників і службовців з одного підприємства на інше". Але більш детально питання трудового права регулювались Кодексом законів про працю в УСРР (далі - КЗпП), який був уведений в дію з 15 листопада 1922 р. У першій статті КЗпП встановлював, що його норми "поширюються на всіх осіб, що працюють за наймом, в тому числі і вдома (квартирники), і обов'язкові для всіх підприємств, установ і господарств (державними, не виключаючи військових, громадських та приватних, в тому числі тих, що надають надомну роботу), а також для всіх осіб, які застосовують найману працю за винагороду". Всі договори й угоди про працю, що погіршували умови праці, вважались недійсними. Наймання і надання робочої сили проводилися на основі принципу добровільної угоди працівника.

Трудова повинність застосовувалась лише у виняткових випадках. КЗпП визначав поняття колективного договору і поняття трудового договору. Умови трудового договору встановлювалися угодою сторін. При цьому зазначалося, що "недійсними умовами трудового договору є такі, що порушують норми встановлені законами про працю, умовами колективного договору і правилами внутрішнього розпорядку, а також умови, що ведуть до обмеження політичних і загальнолюдських прав працівника". Кодексом регламентувались правила укладання трудового договору, порядок його виконання. Ним також передбачались санкції за порушення трудового договору.

Значна кількість статей КЗпП була присвячена правилам внутрішнього трудового розпорядку та умовам їх запровадження, порядку встановлення

норм виробітку, підставам і розміру оплати праці, гарантіям і компенсаціям для працюючих на час виконання обов'язків, передбачених законодавством. У КЗпП зазначалося, що тривалість робочого часу на виробництві та на необхідних для виробництва допоміжних роботах не має перевищувати восьми годин. Встановлювалися пільги для осіб у віці від 16 до 18 років, а також для тих, хто працював на підземних роботах і для осіб розумової і конторської праці. Для цієї категорії працюючих встановлювався 6-годинний робочий день. Поряд з цим надурочна робота, як правило, не допускалася. КЗпП ретельно регламентував питання, пов'язані з учнівством, охороною праці, правами профспілок на виробництві, розглядом і розв'язанням спорів про порушення трудового законодавства, з заходами підтримання трудової дисципліни, соціальним страхуванням. КЗпП став основним нормативним актом, на основі якого відбувалося регулювання трудових відносин у початковий період непу. Але згодом в Україні почали набувати силу загальносоюзні акти в галузі трудового права. Так, Рада праці і оборони СРСР 18 травня 1926 р. ухвалила постанову " Про підвищення продуктивності праці в промисловості та на транспорті". Вона вимагала від установ і організацій вжити рішучих заходів до зміцнення трудової дисципліни, раціонального використання робочого часу, ліквідації прогулів на виробництві і випадків невиходу на роботу. На боротьбу з порушниками трудової дисципліни були націлені прийняті Раднаркомом СРСР постанови "Про заходи щодо зміцнення трудової дисципліни на державних підприємствах" (6 березня 1929 р.) і "Про заходи щодо поліпшення виробничого режиму і зміцнення трудової дисципліни на підприємствах" (5 липня 1929 р.).

Кримінальне право. У систематизованому вигляді норми кримінального права були викладені у Кримінальному кодексі 1922 р. Зазначалося, що з метою встановлення єдності кримінального законодавства республік за основу Кримінального кодексу УСРР (далі - КК) був взятий Кримінальний кодекс РСФРР. КК УСРР складався з двох частин - загальної та особливої. КК був направлений на правовий захист держави від злочинів і від суспільно-небезпечних елементів шляхом застосування до обвинувачуваних заходів соціального захисту. У ст. 6 давалося визначення злочину: "Злочином визнається будь-яка суспільно-небезпечна дія або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного суспільства період". Як видно, поняття злочину надто ідеологізоване вказівкою на перехідний період до комуністичного суспільства, побудова якого тоді вбачалася неминучою. КК встановлював кримінальну відповідальність за наявності вини особи.

Причому вина визначалась Кодексом у двох формах - умисел і необережність. Особлива частина КК була присвячена визначенню складу злочину, конкретних його видів і санкцій. Злочини класифікувались на: державні (контрреволюційні); проти порядку управління; посадові (службові); порушення правил про відокремлення церкви від держави; господарські; проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи; майнові;

військові; порушення правил, що стосуються охорони народного здоров'я, суспільної безпеки та громадського порядку. 8 червня 1927 р. був прийнятий новий Кримінальний кодекс УСРР (далі - КК). Він був побудований у точній відповідності з загальносоюзними "Основними началами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік", а також з іншими загальносоюзними актами, прийнятими на той час. Так, у постанові ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 р. "Про зміни основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік" вказувалося, що Положення ЦВК Союзу РСР про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління) і військові мають включатися у відповідні розділи кримінальних кодексів союзних республік. На основі згаданої постанови до особливої частини нового Кримінального кодексу УСРР були включені Положення про злочини державні, Положення про військові злочини, а також деякі інші загальносоюзні кримінально-правові акти. КК УСРР у ст. 4 давав визначення поняття злочину: "За суспільно небезпечну (злочинну) дію визнається кожна чинність або нечинність, що загрожує радянському ладові або ламає правовий порядок, що його завела влада робітників і селян на перехідний до комуністичного ладу період". Хибним у визначенні поняття злочину було те, що в ньому не вказувалася нормативна ознака – передбаченість діяння в законі. Це визначення було занадто ідеологізоване вказівкою на перехідний період до комуністичного устрою. КК 1927 р. посилив санкції за крадіжку майна громадян, підвищував кримінальну відповідальність за злочини, вчинені групою осіб. У Кодексі 1927 р. знайшла відображення тенденція посилення відповідальності за кримінальним законодавством. Так, у Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. 36 складів злочинів передбачали найвищу міру покарання.

Кодекс 1927 р. включав уже 45 злочинів, які передбачали смертну кару. А сумнозвісна ст. 54 КК про контрреволюційні злочини передбачала визнання засудженого "ворогом трудящих". КК 1927 р. передбачав можливість кваліфікувати діяння за аналогією. Стаття 7 проголошувала, що в разі відсутності у Кримінальному кодексі прямих вказівок на окремі види злочинів, покарання або інші міри соціального захисту визначаються за аналогією з тими статтями кодексу, які передбачають найбільш схожі за важливістю і характером. Аналогія використовувалась каральними органами як спосіб порушення закону. Виникала можливість застосування заходів соціального захисту до осіб, хоча й не винних у конкретному злочині, але визнаних соціально небезпечними внаслідок зв'язку із злочинним середовищем та попередньою злочинною діяльністю тощо. Було вперше встановлено відповідальність за недонесення інформації про державні злочини.

Після видання КК УСРР 1927 р. в Україні протягом наступних двох років було прийнято 56 законодавчих актів з питань кримінального права. Кримінальний процес. 13 вересня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову "Про введення в дію Кримінально-процесуального кодексу УСРР" (далі - КПК). В

КПК закладався фундамент демократизації кримінального процесу: гласність судових засідань, усність судочинства; його безпосередність; змагальність процесу і провадження справ мовою більшості населення із забезпеченням для осіб, які не володіють цією мовою, права ознайомлення з матеріалами справи і всіма судово-слідчими діями через перекладача; рівноправність сторін; право обвинуваченого на захист. 20 липня 1927 р. був прийнятий новий Кримінально-процесуальний кодекс. Він відтворював ряд статей КПК УСРР 1922 р., але доповнювався новими положеннями, які торкалися роботи органів розслідування, прокуратури і суду й відображали тенденцію посилення тиску держави на суспільство. Так, у розділі "Основні положення" додавалася норма, яка забороняла судовим органам, органам прокуратури, слідства і дізнання відмовляти в прийнятті до провадження кримінальної справи або припиняти кримінальну справу про суспільне небезпечне діяння на тій підставі, що в КК не передбачено покарання за таке діяння. КПК 1927 р. значно розширив права органів дізнання, передавши їм частину функцій, які раніше належали лише слідчим органам.

1. Справи, за якими провадження попереднього слідства було не обов'язковим, органами дізнання направлялися безпосередньо в народний суд. КПК вже не регулював порядок дізнання, що його проводили органи ДПУ. В той же час обмежувалося право на захист. На стадії попереднього слідства, а також дізнання Кодекс не передбачав участі захисту, як це було до цього часу. Захисник тепер брав участь у процесі тільки зі стадії судового розгляду. Визнання звинуваченим своєї вини ставало одним з головних її доказів. Не отримали чіткого законодавчого закріплення положення про незалежність суддів і підпорядкування їх лише законові, права потерпілого, розгляд справ у всіх судах за участю народних засідателів. До ст. КПК УСРР вносилася примітка про можливість допиту захисника як свідка, якщо буде встановлено, що йому відомо щонебудь про злочини, передбачені статтями 54-54 КК УСРР, тобто вказувалось, що відомості у справах про контрреволюційні злочини не є професійною таємницею. Суд, розглядаючи справу, міг припинити допит свідка, якщо визнавав, що свідченнями допитаних свідків повністю встановлені обставини, необхідні для розгляду справи. КПК розв'язував питання, пов'язані з оскарженням ухвал і вироків народного суду. Всі скарги і протести на вирок і протести народного суду і на постанови народного судді могли бути подані до окружного суду в надто короткий строк (протягом 7 діб з дня їх винесення). Згідно з кримінально-процесуальним законодавством УСРР значне коло справ підлягало розгляду надзвичайними судами у порядку виключної підсудності. Зберігалися окружні ревтрибунали, Військова колегія Верховного трибуналу України. Діяла надзвичайна сесія Верховного Суду УСРР, де справи розглядались у закритих засіданнях і за спрощеними процесуальними правилами. Все це створювало умови для безконтрольних розправ.

4. Джерела права УРСР в умовах формування командно-адміністративної системи та тоталітарного режиму (1930 – 1939 рр.).

Особливістю джерел права в Україні до прийняття Конституції УРСР 1937 р. було те, що приймати закони мали право Всеукраїнський з'їзд Рад, ВУЦВК, Президія ВУЦВК і Раднарком УСРР.

Конституція УСРР 1929 р. оголошувала Всеукраїнський з'їзд Рад "верховним органом влади" УСРР. В силу цього з'їзд мав право прийняти до свого розгляду і вирішити будь-яке питання, у тому числі й шляхом прийняття закону. ВУЦВК було надано право затверджувати проекти кодексів, а також усіх законодавчих актів, які визначали загальні норми політичного, економічного і культурного життя УСРР. Одночасно таке ж саме право в галузі законодавства мала Президія ВУЦВК з однією поправкою: всі ці законодавчі акти в обов'язковому порядку повинні вноситися на розгляд і затвердження сесії ВУЦВК. Раднарком УСРР в межах наданих йому ВУЦВК прав також видавав законодавчі акти й постанови.

Така множинність законодавчих органів призводила до певних перекосів в їх діяльності. Справа в тому, що адміністративно-командна система управління все більше перетворювала всеукраїнські з'їзди Рад в органи декоративні, в силу чого їх постанови у більшості випадків носили загальний характер. В такому ж напрямку, хоча у трохи меншому обсязі, з початку 30-х років змінювалась законодавча діяльність ВУЦВК. Завдяки цьому основна робота в галузі законодавства зосереджувалась в Президії ВУЦВК і Раднаркомі УСРР. Тому не випадково, що значна маса законодавчих актів цього періоду подана у формі постанов Президії ВУЦВК і Раднаркому УСРР.

Посилення керівної ролі Комуністичної партії знайшло своє відбиття у спільних постановах ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР. Зрозуміло, що цю практику було поширено і на Україну. Хоча про таку форму законодавчих актів не згадує ні Конституція СРСР, ні Конституція УСРР, вони були джерелами права і, більше того, торкались, як правило, найважливіших галузей життя України, а їх кількість невпинно зростала.

Характерною рисою у розвитку джерел права з початку 39-х років стає перевага загальносоюзного законодавства над республіканськими. Ця тенденція проявлялася в двох напрямках: по-перше, в тому, що поширюється пряма дія загальносоюзних законодавчих актів, а по-друге, якщо і видавались республіканські законодавчі акти, то в більшості своїй вони будувалися на основі відповідних загальносоюзних законодавчих актів і значною мірою повторювали останні.

З прийняттям Конституції СРСР 1936 р. і Конституції УРСР 1937 р. відбулись серйозні зміни. Відтепер усі нормативні акти поділялись на закони і підзаконні акти. Конституція СРСР 1936 р. встановила, що законодавство в СРСР здійснюється виключно Верховною Радою, СРСР. Аналогічну норму було вміщено і в Конституцію УРСР 1937 р. стосовно Верховної Ради УРСР.

Президія Верховної Ради УРСР мала право в межах своєї компетенції видавати укази, які за своєю юридичною природою були підзаконними актами. Раднарком УРСР видавав постанови і розпорядження на підставі і на виконання законів СРСР і УРСР, постанов і розпоряджень Раднаркому СРСР.

Слід зазначити, що хоч і була в цей час створена міцна правова система, але існувала вона нібито незалежно від реального життя.

5. Основні риси конституційного (державного) права УРСР (30-ті рр. XX ст..).

Україна, як і раніше, залишається суб'єктом Союзу. Але і тут відбуваються деякі зміни. У 1939 р. її територія збільшується за рахунок приєднання Західноукраїнських земель. Відбуваються якісні зміни. Формально республіки, що входять у Союз продовжують залишатися рівними, але їхнє дійсне положення і відношення до них союзної влади були різними. По Конституції СРСР 1936р. збільшувалася компетенція Союзу і зменшувалася компетенція республік. Республіки не могли самі створювати кодекси. Союз міг втручатися в питання адміністративного устрою республік. У 1938р. приймається закон про союзне громадянство. До цього було громадянство республіканське. Тут же тріумфує сталінський варіант державного устрою – автономізації. 1940р. Україна перетворюється в унітарну державу. Ліквідується Молдавська АРСР, стає союзною республікою.

Відповідно до Конституції СРСР 1936р. і УРСР 1937р. влада на місцях і центрі належить Радам. По – колишньому в державі існує диктатура пролетаріату. Вперше в Конституції 1936р. у визначення держави вводиться термін «соціалістична».

Які зміни відбуваються в системі вищих органів державної влади і управління? Вищим органів державної влади й у СРСР і в УРСР є Верховна Рада, що утворився в результаті з'єднання З'їзду Рад і Центрального Виконавчого Комітету. Верховна Рада УРСР повинна була обиратися громадянами терміном на 4 роки. Верховна Рада була єдиним законодавчим органом республіки (ст. 59 Конституції СРСР).

У такий спосіб Радянська держава відмовилася від принципу множинності влади, але тільки формально тому що Президія Верховної Ради видавала Укази й уряд міг видавати Постанови. Правда формально вони повинні були затверджуватися Верховною Радою.

До компетенції Верховної Ради України відносилося:

1. Прийняття Конституції республіки і внесення в неї змін. Але згідно ст.16 Конституції СРСР Конституції союзних республік повинні були будуватися в повній відповідності з Конституцією СРСР.
2. Затвердження Конституцій що знаходиться в її складі - автономної республіки, визначення границь її території. У складі УРСР до 1940р. – Молдавська АРСР.

3. Затвердження народногосподарського плану і бюджету республіки.

4. Верховна Рада УРСР користується правом амністії і помилювання громадян, засуджених судовими органами України.

5. Установлює представництво республік у міжнародних зносинах.

6. Організація судових органів УРСР

Верховна Рада УРСР обирала Президію Верховної Ради до котрої входили: Голова Президії, його заступники, секретар Президії і його члени.

Президія Верховної Ради УРСР повинний був здійснювати вищу державну владу на території республіки в період між сесіями Верховної Ради.

Конституція УРСР 1937р. установила, що Верховна Рада створює уряд Української РСР – Рада Народних Комісарів, що є вищим виконавчим і розпорядницьким органом державної влади на території республіки.

У відмінності від попередньої Конституції, нова Конституція чітко розмежувала компетенцію вищих органів влади і керування УРСР:

По ст.43. уряд УРСР поєднує і направляє роботу народних комісаріатів республіки й інших підлеглих йому установ, поєднує і перевіряє роботу уповноважених загальносоюзних народних комісаріатів, уживає заходів для виконання народногосподарського плану, державного і місцевого бюджету УРСР, для забезпечення суспільного порядку, захисту інтересів держави й охорони прав громадян.

Конституція УРСР 1937р. досить чітко визначила організаційну структуру, і предмети ведення галузевих органів державного керування – Народних комісаріатів УРСР.

Місцеві органи – Ради (обласні, районні, міські) і виконкоми.

Особливістю цього періоду було те, що демократизується система виборів. Обмеження, що існували раніше знімаються. Тепер вибори в Ради характеризуються новими ознаками. Вони: загальні, рівні, прямі, відбуваються при таємному голосуванні

Держава виходить з того, що ті категорії громадян, яким не можна було довіряти виборчі права – ліквідовані. Прямі - виборці вибирали і центральні органи і місцеві ради. Рівні – рівність усіх виборців (робітників, селян, інтелігенції).

Порозумівалося, що встановлення такої системи виборів дозволить наблизити органи влади до народу. Виникає взаємна відповідальність. Але фактично органи державної влади продовжували нести відповідальність не перед народом, а тільки перед партійними органами.

Говорячи про зміни в праві УРСР у період твердження командно-адміністративної системи, твердження режиму особистої влади Сталіна, тобто в 30-і роки, розглянемо зміни в основних галузях права:

А. Цивільне право

Б. Земельному і колгоспному праві

В. Трудовому праві

Г. Карному і карно-процесуальному праві

Насамперед варто звернути увагу на той факт, що при культурі особистості вся правова система радянської держави була націлена на посилення репресій. Це випливало з положення, висловленого І.В. Сталін наприкінці 20-х років про посилення класової боротьби в міру просування до соціалізму. Навіть у партійних документах (правда більш пізнього періоду) визнавалося, що ця теза на практиці став «обґрунтуванням грубіших порушень соціалістичної законності і масових репресій».

Насамперед оправі власності. У цей час державна власність став безроздільно пануючою з усіх галузях економіки. Виходячи з цього, ЦВК і РНК СРСР у постанові від 29 квітня 1935 р. «Про передачу державних підприємств, будинків і споруджень», а також РНК СРСР у прийнятому в розвитку цієї постанови від 15 лютого 1936 р. заборонили державним органам продаж і придбання за гроші цих основних фондів, установивши порядок перерозподілу державної власності, заснований на принципі безкоштовної передачі.

У випадках, коли принаймні одна зі сторін була чи установа підприємством союзного підпорядкування, передача здійснювалася тільки по постанові РНК СРСР. Якщо ж обидві сторони були чи установами підприємствами республіканського чи місцевого підпорядкування, то для передачі необхідно була постанова РНК союзної республіки. У рамках відомства передача майна здійснювалася на підставі розпорядження керівника відомства.

Положення про панування соціалістичної власності було закріплено в Конституції СРСР 1937р. Ст.4 зафіксувала, що соц. власність на знаряддя і засоби виробництва складає економічну основу СРСР і УРСР.

У ст.5 закріплено, що соц. власність існує в двох формах:

1. всенародної, чи державна власність
2. кооперативно-колгоспна власність тобто власність окремих чи колгоспів кооперативних об'єднань.

Зі ст.5 видно, що ця власність працівнику не належала.

Тут же в Конституції, виділений ще один вид власності – особиста, але її не включають у число форм власності. Це відбувається тому що соц. власність здобуває пріоритетне значення, а власність селян була експропрійована. Хоча формально і вказувалася, що «поряд із соціалістичною системою господарства, що є пануючою формою господарства..., допускається законом дрібне приватне господарство одноособових селян і кустарів, засноване на особистій праці і виключає експлуатації чужої праці».

Але фактично, проголошуючи особисту власність, конституція ставить хрест на приватній власності. У чому між ними різниця? Адже з погляду здорового глузду приватна власність і особиста - це одне і теж. Але держава все-таки розрізняла їх:

1. Вважалось, що особиста власність – результат трудової участі працівника в процесі виробництва. Джерело особистої власності – участь

працівника в соціалістичному виробництві.

3. Особиста власність повинна задовольняти особисті потреби. Серед особистої власності немає знарядь і засобів виробництва.

Особиста власність характеризується зі ст.10 Конституції, де конкретно вказуються об'єкти особистої власності: заощадження, житловий будинок, підсобне домашнє господарство, предмети домашнього господарства і побуту, предмети особистого споживання і зручності.

Є ще один різновид особистої власності – власність колгоспного двору – родини колгоспників (ст.7).

Стаття в Конституції перелічує об'єкти державної власності – земля, її надра, води, ліси, заводи, шахти, транспорт, банки, кошти зв'язку, радгоспи, МТС, комунальні підприємства й основний житловий фонд у містах і промислових пунктах.

Керування власністю Ст.11 Конституції закріпила положення про те, що соц. власністю керує держава. Керівництво держави виражалось насамперед у плануванні. Створено спеціальний плановий орган – Держплан.

Зміни в земельному і колгоспному праві

Найважливішими актами колгоспного права з'явилися Статути З/Х артiлі :

1. Перший Приблизний статут сільгоспартілі був затверджений ЦВК і РНК СРСР 1 березня 1930р.

2. Другий – прийнятий II Всесоюзним З'їздом колгоспників - ударників, що відкрився 11 лютого 1935р. і затверджений спільною постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 17 лютого 1935р.

Статути увібрали в себе те, що спочатку містилося в партійних і державних документах, що направляли процес колективізації.

Об'єкти колгоспної власності: с/г інвентар, насінні запаси, продукція колгоспу (за винятком тієї її частини, що він повинний був віддати державі).

Трудове право

У цій галузі права також спостерігається тенденція посилення натиску з боку держави. Це проявилось в прийнятті наступних нормативних актів:

1.Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940р.:

а. Збільшився робочий час з 7 до 8 годин. 8-ми годинний робочий день введений у 1917р., підтверджений КЗ про працю (Кзотом) у 1922р. Потім у 1927 р. видається Маніфест Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету про поступовий перехід на 7-ми годинний робочий день. А в 1940р. знову 8-ми годинний.

Б. Перехід на з 6-ти денний на 7-ми денний робочий тиждень (кожен 6-й день раніш був вихідним).

В. установлювалася кримінальна відповідальність за прогул (прогулом вважалось запізнення більш ніж на 20 хвилин) чи самовільний відхід з підприємств). За прогул – примусові роботи на термін до 6-ти місяців з виплатою 25% із зарплати.

За самовільне залишення підприємства – тюремне ув'язнення терміном від 2 до 4-х місяців.

Карне і карно-процесуальне право

У цих галузях права найбільше відзначається обмеження прав людини.

Широке поширення одержало залучення до кримінальної відповідальності невинних, котре базувалося на принципі об'єктивного зобов'язання.

Усі склади злочину зв'язані з «зрадою Родини» одержали докладну регламентацію в постанові ЦВК СРСР від 8 червня 1934р. У цьому законодавчому акті уперше вводилося поняття «зрада Родини» і передбачалася підвищена порівняно зі старим законодавством кримінальна відповідальність.

На підставі союзної постанови ЦВК і РНК УРСР 20 травня 1934р. прийняли постанова про доповнення Кримінального Кодексу УРСР статтями про зраду Родини. Доповнення були внесені в КК.

У ст. 54-1а КК УРСР містився примірний перелік діянь, що вважалися зрадою Родини: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на сторону ворога, чи втеча переліт за кордон.

За зраду Родини була установлена вища міра покарання – розстріл з конфіскацією всього майна, а при пом'якшувальних обставинах – позбавлення волі терміном на 10 років з конфіскацією майна.

Установлювалася кримінальна відповідальність за недонесення: згідно ст. 54-1м КК УРСР недонесення з боку військовослужбовця про що готується чи зроблений зраді карало позбавленням волі терміном на 10 років, а недонесення з боку інших громадян каралося позбавленням волі на термін не менш 6 місяців.

Наслідком шпигуноманії і пошуком внутрішніх ворогів було внесення в КК УРСР деяких змін. Постановою ЦВК СРСР від 2 жовтня 1937р. була змінена ст. 18 «Основні засади кримінального законодавства СРСР і союзних республік». У цьому документі встановлювалося, що шпигунство, шкідництво зі спробами організації вибухів і ін. диверсійні акти карають позбавленням волі на термін до 25 років. Узагалі слід зазначити, що з 1937р. збільшується максимальний термін позбавлення волі з 10 років до 25 років. 2 грудня 1937р. ЦВК УРСР ввів у КК УРСР ст.27-1, що відтворювала цю постанову ЦВК СРСР.

Відповідно до цієї статті були притягнуті до кримінальної відповідальності багато безневинних людей.

Ще одна характерна риса – зниження віку залучення до кримінальної відповідальності за ряд злочинів - з 12 років за грабіж, зґвалтування і деякі інші злочини (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940р. і Постанова ЦВК СРСР від 7 квітня).

У сфері карного процесу – ми бачимо грубе поправлення прав обвинувачуваних.

Вишинський: Не можна жадати від суду уміння відтворити обставини злочину. Головний доказ – визнання.

Відповідно до Конституції 1936р. установлюється захист обвинувачуваного. Право на захист розглядалося в двох випадках:

1. Право на захист у матеріальному змісті – право користування всією сукупністю коштів, що надають закони.

2. Право на захист у формальному змісті – право мати адвоката.

Для радянської системи характерне розуміння права на захист у формальному змісті.

Однак не усі мали і таке право. 1 грудня 1934р., у день убивства С.М. Кірова, Президія ЦВК СРСР прийняв постанову «Про порядок ведення справ по чи підготовці здійсненню терористичних актів» - встановлюється спрощений порядок розгляду справ про тероризм:

1. термін –до 10 діб
2. вручення обвинувального висновку за добу до суду
3. виключення з процесу «сторін» - прокурора й адвоката
4. скасування касаційного оскарження і навіть прохання про помилування – негайний розстріл.

У 1937р. такий же порядок уводиться по справах про шкідництво і диверсії.

6 . Державно-правовий режим на західноукраїнських землях та Бессарабії у складі іноземних держав (20-ті – 30-ті рр.. ХХ ст..).

Після революційних подій ХХ століття поза межами радянської України залишилася майже вся Західна Україна з населенням в 6,6 млн. осіб. Не лише кількісно, а й якісно це населення становило могутній потенціал, що відігравав вагомий роль у загальному розвитку української нації.

Східна Галичина і Західна Волинь

За Ризьким договором 1920 року між РСФРР, УСРР і Польщею польський уряд зобов'язувався гарантувати права національних меншин та забезпечити вільний розвиток їх культур, мови, віросповідання. Юридично польське панування над землями Східної Галичини і Західної Волині було встановлене 14 березня 1923 року, коли Рада послів країн Антанти у Парижі узаконила анексію цих земель Польщею.

Окупаційний режим встановив у Західній Україні режим терору і насилля. Польський великодержавний шовінізм став основою державної політики Польщі. Влада на українських землях перейшла до командувача військ, який отримав посаду генерального делегата польського уряду, а на місцях - до урядових комісарів. З державних установ звільнялися всі службовці, які відмовлялися від присяги на вірність Польській державі.

Після окупації Східної Галичини і Західної Волині польський уряд перейменував цю територію у Східну Малопольщу, а згодом-у Польщу "Б", на відміну від коронних земель, які отримали назву Польща "А". Край був поділений на п'ять воєводств - Волинське, Львівське, Поліське, Станіславське і Тернопільське.

26 вересня 1922 року польський сейм прийняв закон про воєводську автономію, згідно з яким у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах утворювалися воєводські сеймики та їх виконавчі органи - комітети. До компетенції сеймиків належали різноманітні другорядні питання. Рішення сеймиків здебільшого вимагали санкції президента

держави.

Воєвода як представник уряду міг призупинити будь-яке рішення сеймика, що не вимагало санкції президента, а також будь-яке рішення воєводського комітету. Щоправда, ст. 21 закону забороняла державним органам проводити на території цих воєводств колонізаторську політику, а ст. 24 обіцяла навіть "заснувати український університет". Насправді ж, закон про воєводську автономію ніколи не був втілений у життя.

На посади воєвод і старост у повітах приймалися, як правило, особи польської національності. У 1924 році видається закон про заборону української мови в усіх державних і муніципальних установах, у тому числі сільських.

У 30-х роках територіальні органи польської урядової адміністрації поділялися на загальну адміністрацію і спеціальну. Загальна адміністрація виконувала завдання, які відносилися до компетенції органів внутрішніх справ. Функції спеціальної адміністрації були пов'язані з діяльністю органів місцевого управління. Загальна адміністрація мала таку систему: у воєводствах управління очолювали воєводи, а у повітах-повітові або міські старости. У міських і сільських гмінах (общинах) не існувало окремих органів загального управління. Їх функції виконували органи територіального самоврядування. Воєвода призначався на посаду президентом за поданням міністра внутрішніх справ. Як орган воєводської адміністрації воєвода виступав у подвійній ролі - він очолював і загальну, і спеціальну адміністрації.

Воєвода представляв уряд на території воєводства. Він контролював діяльність усієї урядової адміністрації, мав право призупинити розпорядження органів спеціальної адміністрації, здійснював керівництво державною поліцією, функції якої у 1934 році були значно розширені. Свої повноваження воєвода здійснював з допомогою воєводського управління, яке поділялося на відділи.

На чолі загальної адміністрації повіту стояв староста, якого призначав міністр внутрішніх справ. Староста підпорядковувався воєводі. Він представляв уряд на території повіту.

Апарат управління воєвод і старост складався з секторів і відділів. Основне місце в цьому апараті займав відділ безпеки. Важливу роль відігравали адміністративні відділи, які фактично були адміністративно-кримінальною юстицією і здійснювали нарівні з органами суду і прокуратури каральну політику. Вони мали право засуджувати до тюремного ув'язнення терміном до 3 місяців і стягувати штрафи до 3 тис. злотих. Наприклад, у Львівському воєводстві за 1937 рік адміністративними відділами було засуджено 94116 осіб.

Другорядне значення в апараті повітових старост і воєвод мали сектори і відділи охорони здоров'я, соціального забезпечення, сільського господарства тощо, оскільки цій діяльності польський уряд у Західній Україні фактично не приділяв ніякої уваги. Старостам і воєводам підпорядковувався поліцейський апарат, який поділявся на комісаріати і

постерунки (поліцейські діляниці).

Управління виділеними містами (з населенням понад 70 тис. осіб) з 1925 року здійснював міський староста, який мав ті ж права і обов'язки, що і повітовий староста.

Окупація західноукраїнських земель панською Польщею стала періодом застою в економіці краю. Частка великих промислових і торгових підприємств на західноукраїнських землях становила тільки 7 відсотків. Чимало промислових підприємств було ліквідовано чи переведено у центральну Польщу. Тільки у 1929-1930 рр. промисловість Західної України скоротилася більш ніж на 40 відсотків. Надзвичайно низьким був життєвий рівень робітників, зарплата яких становила 50 відсотків заробітку польських робітників, а тривалість робочого часу - 15-16 годин. У роки економічного застою і кризи (1929-1933 рр.) у Львові, наприклад, налічувалося близько 40 тис. безробітних.

Заданими перепису 1939 року 75,6 відсотка населення Західної України було зайнято у сільському господарстві, 7,9 відсотка - у промисловості. Близько 2 тис. великих землевласників володіли понад 1 тис. га землі. Водночас понад 50 відсотків усіх селянських господарств мали не більше 2 га кожне.

Тяжке економічне становище, соціальне і національне гноблення спричиняли посилення боротьби народних мас Західної України проти іноземних загарбників.

Північна Буковина

Більш жорстоким терором супроводжувалося загарбання Румунією Буковини. Політика Бухареста ще більшою мірою, ніж політика Варшави, базувалася на нехтуванні прав українського народу. 18 грудня 1918 року румунський король підписав декрет про приєднання Буковини до Румунії. Остаточо Буковина і Бессарабія були передані Румунії за умовами Севрського мирного договору (серпень 1920 року). Тут було офіційно запроваджено стан військової облоги, який протримався до 1928 року. Але і після заміни військового управління цивільним політика терору не припинялася. Слід згадати, що Румунська держава утворилася внаслідок об'єднання Волощини і Молдови у 1859-1862 роках, а незалежність отримала лише у 1878 році. Тому дивною була політика держави, населення якої на власному досвіді знало, що являє собою колоніальний і національний гніт. У той час як польська влада не заперечувала спільне слов'янське минуле поляків і українців, Бухарест проголосив українців Буковини "з українізованими румунами". Спеціальний декрет міністерства освіти Румунії від 24 липня 1924 року передбачав: "Громадяни румунського походження, які втратили свою материнську мову, повинні віддавати своїх дітей лише до державних або приватних шкіл з румунською мовою навчання". До кінця 1924 року в Буковині були закриті всі українські школи. Тотальна румунізація охопила все населення Буковини і Бессарабії. Навіть прізвища змінювалися на румунський взірєць.

У лютому 1938 року в Румунії було встановлено відкритий реакційний,

фашистський режим генерала Й. Антонеску.

Закарпатська Україна

В кращому становищі знаходилося українське населення Закарпаття. Але демонструючи прихильне ставлення до українського народу, уряд Чехословаччини мало що робив для економічного розвитку краю.

У Чехословаччині, найбільш розвинутій у промисловому відношенні країні Центрально-Східної Європи, Закарпаттю відводилась роль економічно найзанедбанішої провінції. Певного розвитку набула хіба що лісова та лісохімічна промисловість. Робітники піддавались нещадній експлуатації, їм платили у півтора-два рази менше, ніж у центрі країни, відповідно гірше забезпечувалися й умови їх праці.

Не в кращому становищі знаходилося і сільське населення. Поміщикам належало втричі більше землі, ніж її мали селянські господарства.

Чеська адміністрація зовні більш прихильно, ніж румунська та польська влада ставилися до розвитку народної освіти. Проте повна відсутність українських вищих навчальних закладів прирікала українську мову і культуру на другорядність.

Не рятувало становища й "визнання" мови місцевого населення офіційною мовою "Підкарпатської Русі". Адже в "Генеральному статуті", який регулював це, йшлося не про українську, а про "русинську мову, тобто говірку підкарпатських русинів". Впливові місцеві чинники відвертіше пояснювали суть "русинофікації". Газета "Русский край" наполягала: "Серед народів узагалі, а серед слов'ян, зокрема, ніколи не було українського, а таке означає, що не було й української мови".

Але це була позиція прибічників "москвофільства", яка, на щастя, не стала державною політикою офіційної чеської влади.

Карпатська Україна

Мюнхенською угодою 1938 року частина території Чехословаччини була передана Німеччині. У закарпатських українців з'явилася надія на отримання автономії для Закарпаття.

3 жовтня 1938 року щойно створена Руська національна рада висунула вимогу реальної автономії від центру. Уряд Чехословаччини змушений був погодитись на це. 11 жовтня було створено перший уряд так званої Карпаторуської держави. Головою уряду став Андрій Бродій, який вже через 2 тижні був заарештований як угорський агент. 26 жовтня 1938 року прем'єром був призначений Августин Волошин. 22 листопада 1938 року було прийнято закон Чехословацької Республіки про Конституцію Карпатської України. На цій основі автономний уряд розгорнув роботу з підготовки виборів до Сейму Карпатської України. Але останнє слово в розв'язанні проблеми "Підкарпатської Русі" належало Німеччині і карпатські українці сподівалися на її підтримку.

Тим часом уряд угорського диктатора Хорті висунув свої претензії на Закарпаття. 2 листопада віденський арбітраж оголосив рішення про передачу Угорщині частини Закарпатської України з містами Ужгород, Берегове і Мукачеве. Після цього столиця Карпатської України була перенесена з

Ужгорода до Хуста.

Уряд Волошина заходився будувати українську державність. Почалася українізація освіти та адміністрації. 12 листопада 1939 року відбулися вибори до Сейму - вищого законодавчого органу країни. Українське національне об'єднання отримало на виборах 86,1 відсотка голосів. У зовнішній політиці український уряд орієнтувався на Німеччину. Але Гітлер вирішив передати все Закарпаття Угорщині.

У ніч з 14 на 15 березня німецькі війська вступили на територію Чехословаччини, а угорські - на територію Закарпаття.

15 березня 1939 року сейм проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Сейм ухвалив закон, який містив такі пункти:

1. Карпатська Україна є незалежною державою.
2. Назва держави: Карпатська Україна.
3. Карпатська Україна є республіка на чолі з президентом, вибраним Сеймом Карпатської України.
4. Державною мовою Карпатської України є українська мова.
5. Барвами державного прапора Карпатської України є синя і жовта.

Волошин звернувся до Німеччини з проханням прийняти Карпатську

Україну під свій протекторат, але та порадила українцям не чинити опору угорцям.

Проте закарпатські українці не збиралися розлучатися з державністю, яку щойно проголосили. Кілька тисяч бійців воєнізованого формування "Карпатська Січ" вступили до нерівного бою з 40-тисячною угорською армією. У боях полягло близько 5 тисяч закарпатців. Закарпатська Україна була окупована фашистською Угорщиною. Головною причиною падіння Карпатської України було те, що вона не отримала міжнародної підтримки. З відкритою неприязню ставилося до неї керівництво СРСР, вбачаючи в ній небезпечне вогнище українського самостійництва. У промові на XVIII з'їзді ВКП(б) 10 березня 1939 року Сталін героїчну боротьбу карпато-українців охарактеризував словами: "Комашка, що хоче прилучити до себе слона". Карпатська Україна проіснувала кілька днів, але залишила глибокий слід у боротьбі за національну державність. Західноукраїнське населення дістало ряд важливих уроків. Головний із них - небезпечність орієнтації на підтримку інших держав. Проголошення незалежної держави мало велике історичне значення, оскільки знову продемонструвало світові непереборне прагнення українського народу до створення власної держави.